

Karl Polanyi en wat hij niet zag aankomen

Rafael Wittek
Rijksuniversiteit Groningen
r.p.m.wittek@rug.nl

Karl Polanyi's (1886-1964) invloed op en blijvende relevantie voor de sociale wetenschappen kan niet worden onderschat. Hij promoveerde op 26-jarige leeftijd aan de Universiteit van Budapest in de rechtswetenschappen, maar het zijn vooral sociale en geesteswetenschappers voor wie zijn gedachtegoed een fundamentele rol zou spelen. Polanyi's werk bestrijkt een groot terrein, en beweegt zich op het snijvlak van de economie enerzijds, en de sociologie, antropologie, geschiedenis, politicologie en sociale filosofie anderzijds.

Zijn belangrijkste wetenschappelijke publicatie, de monografie *The Great Transformation* (1944), is een uitwerking van een serie van hoorcolleges voor de *Workers Educational Association* in London, waar hij van 1933 tot 1940 als docent en journalist werkte. In het boek staan drie vragen centraal: Welke historische processen verklaren het ontstaan van zelfregulerende markten? Wat zijn de sociale gevolgen van zelfregulerende markten? Welke mechanismes zorgen voor productie en distributie in samenlevingen zonder een markteconomie? Polanyi ontwikkelt zijn antwoorden aan de hand van een analyse van markteconomieën in de 19de en 20ste eeuw. Bijzondere aandacht besteedt hij hierbij aan de casus van het *Speenhamland*-systeem, een stelsel van wetten en regels ter bestrijding van armoede in Engeland en Wales. Zijn antwoorden overstijgen deze specifieke casus en vormen tot de dag van vandaag een theoretisch anker voor menige maatschappijanalyse. Drie van zijn proposities illustreren dit bijzonder goed.

De eerste propositie stelt dat economie en economisch handelen altijd een onlosmakelijk onderdeel zijn van het sociale domein. Deze these van de "sociale inbedding van de economie" stelt dat individuele motieven, zoals egoïstische zelfverrijking of altruïsme, altijd een gevolg zijn van de specifieke maatschappelijke instituties en de heersende vorm van economische integratie. Hiermee druist Polanyi rechtstreeks in tegen de "formalistische" mainstream opvatting in de economische wetenschappen, waar eigenbelang het centrale motief vormt. De "embeddedness" these is nog steeds een van

de belangrijkste hoekstenen van de economische sociologie en antropologie. Met name door de opkomst van de sociale netwerkanalyse in de zeventiger jaren heeft deze een extra impuls gekregen. Hiermee gepaard ging een verschuiving van Polanyi's oorspronkelijke aandacht voor de wisselwerking tussen institutionele context en individuele motieven, naar vormen en dynamiek van netwerkinbedding en haar maatschappelijke gevolgen. De belangrijke gedragstheoretische implicaties van Polanyi's programma zijn hierdoor helaas lange tijd onderbelicht gebleven.

Volgens de tweede propositie wordt de belangrijkste historische ontwikkeling van de 19de eeuw, de Grote Transformatie, gekenmerkt door de commodificatie van land, arbeid en geld. Omdat geen van deze drie factoren oorspronkelijk gemaakt is om op markten verhandeld te worden, moeten zij als *fictitious commodities* worden beschouwd. Volgens Polanyi schuilt in fictieve commodificatie een groot gevaar voor de samenleving. Land, arbeid en kapitaal vormen essentiële hulpbronnen voor het menselijke bestaan. Door hun commodificatie dreigen zij losgekoppeld (*disembedded*) te raken van de maatschappelijke normen en conventies, en daarmee een speelbal te worden van de dynamiek van de vrije markt en de averechtse effecten die dit heeft voor de levensomstandigheden van het grootste gedeelte van de bevolking. Het construct van de *fictitious commodity* is ook nu nog theoretisch en empirisch zeer vruchtbaar. Zo introduceert bijvoorbeeld Shoshana Zuboff in haar boek *The Age of Surveillance Capitalism* (2019) het fenomeen *behavioral surplus*. Hiermee bedoelt zij alle informatie die de aanbieders van internetdiensten extraheren door de onlineactiviteiten van gebruikers te vertalen in gedragsinformatie. Hierbij gaat het niet alleen om inhoudelijke informatie over het gebruik van een bepaalde dienst (zoals welke zoektermen worden ingevoerd), maar vooral om meta-informatie (zoals iemands locatie, persoonlijke kenmerken, maar ook verblijfsduur op een website etc.). Deze informatie vormt de basis voor *prediction products* die vervolgens op *behavioral future markets* kunnen worden verhandeld. Door de nog steeds zeer gebrekkige regulering van deze tak van de technologiesector eist ook deze nieuwe fictieve commodity inmiddels een steeds zwaardere maatschappelijke tol. In *Capitalism on Edge* (2019) wijst Albena Azmanova daarentegen naar de commodificatie van financiële risico's. Credit default swaps (CDS) zijn complexe financiële overeenkomsten waarbij de verkoper van een schuld zich verplicht om, in het geval van betalingsproblemen ("default"), de koper te compenseren. Volgens Azmanova maken CDS het mogelijk om te verzekeren wat we niet bezitten, en zijn daarom *fictitious commodities*. Hierdoor worden de risico's van investeringen afgewenteld op de maatschappij, terwijl de mogelijke opbrengsten naar banken en aandeelhouders gaan.

Een derde, nog steeds zeer invloedrijke propositie interpreteert de transformatie van land, arbeid en geld in fictieve waren en de hierop volgende maatschappelijke onrust als een “historische dubbelbeweging”. Deze beschrijft een proces waarin, als (delen van) de economie ontkoppeld raken van de maatschappij (*dis-embedding*), dit onvermijdelijk tot pogingen zal leiden om de averechtse effecten die fictieve commodificatie met zich mee brengt te beteugelen (*re-embedding*). Een groot deel van *The Great Transformation* beschrijft deze tegenbewegingen en hun pogingen om de maatschappij te beschermen tegen de negatieve gevolgen van fictitious commodification. Voorbeelden hiervan zijn de oprichting van vakbonden, de centrale bank, arbeidswetgeving, protectionisme, burgerbewegingen en protesten. Omdat deze interventies op hun beurt de mogelijkheden van ondernemers en bedrijven om profijt te genereren sterk inperken, zullen deze proberen om de nieuwe instituties en regelgeving te ondermijnen of naar hun hand te zetten. De logica van een historische dubbelbeweging is veelvoudig gebruikt om recentere ontwikkelingen te analyseren, zoals de conflicten in het Globale Zuiden (Goodwin, 2018) of de zwaarbevochten pogingen om een sterkere regulering van digitale platforms af te dwingen (Grabher & König, 2020).

Historische dubbelbewegingen suggereren dat maatschappelijke ontwikkeling gekenmerkt is door steeds alternerende fases van afnemende en toenemende inbedding of beteugeling van de markt. Het is verleidelijk ook de recente maatschappelijke conflicten in dit licht te interpreteren. Toch is de vraag of Polanyi’s analytisch kader ons niet juist hier op een verkeerd pad stuurt, omdat hij geen rekening heeft gehouden met een belangrijke eigenschap van het kapitalisme: haar ongekeerde vermogen om van gedaante te veranderen. Dit is in ieder geval de kern van Albena Azmanova’s boeiende analyse. Volgens haar zijn wij inmiddels in een nieuwe fase van het kapitalisme beland. In het *precarity capitalism* zijn economische en sociale onzekerheid een realiteit voor iedereen. Tegelijkertijd onderscheidt het nieuwe *precarity capitalism* zich van haar eerdere gedaantes door de ongekeerde grote legitimiteitsbasis waarop het kan rekenen, ondanks het feit dat het de sociale risico’s verhoogt en tegelijkertijd de verantwoordelijkheden, bijvoorbeeld voor het in stand houden van een goed sociaal vangnet, afwentelt van de staat op het individu. Maar van een crisis van het kapitalisme is volgens Azmanova geen sprake. Ondanks de zware economische en financiële crises en hun sociale gevolgen zijn de brede “cross-ideologische” bewegingen tegen de vrije markt uitgebleven. Veel sociale protesten, zoals de *Occupy*- of de *Indignados* beweging, zijn vooral bezorgd over de ongelijkheid in het huidige systeem, waardoor het

voor steeds grotere groepen moeilijker wordt om aan het systeem deel te nemen. Hierdoor ontstaat wat zij de “emancipatieparadox” noemt: hoe harder we proberen toegang tot en status binnen een systeem te krijgen, des te meer waarde kennen we toe aan dit systeem. Het resultaat is een sociale en economische orde waarin tegenbewegingen, in plaats van een corrigerende, steeds meer een stabiliserende rol spelen. Dit mutatiepotentieel van het kapitalisme heeft Polanyi niet zien aankomen.

Literatuur

- Azmanova, A. (2019). *Capitalism on edge: How fighting precarity can achieve radical change without crisis or utopia*. New York: Columbia University Press.
- Goodwin, G. (2018). Rethinking the double movement: Expanding the frontiers of Polanyian analysis in the global South. *Development and Change*, 49(5), 1268–1290.
- Grabher, G., & König, J. (2020). Disruption, embedded. A Polanyian framing of the platform economy. *Sociologica*, 14(1), 95–118.
- Jessop, B. (2007). Knowledge as a fictitious commodity: Insights and limits of a Polanyian perspective. In A. Bugra & K. Agartan (Eds.). *Reading Karl Polanyi for the twenty-first century* (pp. 115-133). New York: Palgrave Macmillan.
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation*. Boston: Beacon.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Profile books.

Over de auteur

Rafael Wittek is hoogleraar theoretische sociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen en wetenschappelijk directeur van het NWO Zwaartekrachtprogramma Sustainable Cooperation (SCOOP).